

МУЗЕОЛОГИЈА И МАТЕРИЈАЛНА КУЛТУРА

Оригинални научни рад

069.5:316.7(091)

069.5:39(497.11)

069.5:681.817.1(497.11)“1917”

Милош Зарић

Етнографски музеј у Београду

КУЛТУРНА БИОГРАФИЈА СТВАРИ У МУЗЕОЛОШКОЈ ПЕРСПЕКТИВИ: ПРИЧА О ГУСЛАМА ОД ВОЈНИЧКОГ ШЛЕМА*

Супротан поступак – овај због кога сам принуђен да се правдам – чинио ми се онда, и упркос свему још увек ми се чини, као опасно хватање змије за реп уместо за главу, као претраживање незнаних планета, почев од наскровитијег, најнеприступачнијег и најсложенијег језгра уместо од видљиве и приступачне коре, премда нема сумње да се оно благо због кога се труд и улаже крије ушанчено управо у том непробојном језгру.

Борислав Пекић, Градитељи

У раду се разматра могућност музеолошке примене теоријског модела *културне биографије ствари*, који се употребљава од средине осамдесетих година 20. века до данас у бројним истраживањима у оквиру студија материјалне културе. Кроз анализу „биографије“ једног музејског предмета – гусала од војничког шлема, начињених 1917. године у Бизерти, указује се на музеолошки потенцијал тог теоријског модела, као и на теоријска и методолошка ограничења која се јављају приликом његове употребе у оквиру регуларне музејске праксе у Етнографском музеју у Београду.

Кључне речи: теоријски модел *културне биографије ствари*, Етнографски музеј у Београду, етнографски музејски предмети, етнографска музеологија, гусле од војничког шлема, *гусле-двојник*, војник-инвалид из Бизерте.

* Рад представља скраћену и унеколико измењену верзију мог хабилитационог (кустоског) рада. Захваљујем се колегама из Етнографског музеја у Београду који су ми пружили подршку при изради овог рада. Посебну захвалност дугујем колеги Мирославу Митровићу, који је љубазно пристао на улогу мог „кључног информанта“, као и колеги Милошу Матићу, који ми је олакшао истраживање својим конструктивним сугестијама. Такође се захваљујем професору Ивану Ковачевићу зато што је прочитао и прокоментарисао прву верзију овог рада.

Увод

Етнографски музејски предмети, артефакти који се чувају у бројним музејима диљем Западне Европе и Сједињених Америчких Држава, фигурирали су до средине 20. века (оквирно узевши) као јасни означитељи просторно и културно удаљених „других“.¹ Доминантна научна парадигма ране антропологије, која се одржала у антрополошкој музеологији (музејској антропологији) знатно дуже него у „матичној“ дисциплини, „обликовала је праксу музејског излагања и разумевања ’других’ кроз еволуционистичку парадигму излагања, која је налагала да се предмети на изложбама класификују према својој употребној функцији и аранжирају у ’еволутивном реду’“ (Симић 2010, 88). У измењеним друштвеним и политичким околностима (настанак нових националних држава на тлу некадашњих колонија, политички и идеолошки потреси шездесетих година итд.), етнографски музејски предмети доводе се у везу са пређашњим колонијалним друштвеним и политичким односима моћи, дакле – са околностима које су и омогућиле генерисање антрополошког знања о „другима“. Последица тога била је да се већина антрополога дистанцирала како од самих музеја тако и од музеолошког рада у ширем смислу (Упор. Miller 1992, 14; Trigger 1988, према: Criukshank 1992, 5).

Поступни опоравак антрополошке музеологије може се пратити од шездесетих и седамдесетих година 20. века. Такозвана „криза репрезентације“, која се јавља осамдесетих година, значајно је, по мишљењу неких аутора, утицала на антрополошку музеологију, подстичући „радикалне промене у начину на који музеји функционишу и у односу између музеја и култура репрезентованих у њиховим колекцијама“ (Simpson 2001, 1; према: Симић 2010, 92).² У том истом периоду, такозване *нове студије материјалне културе* утичу на формирање *нове музеологије*, музеолошке парадигме која је

¹ Реч је поглавито о националним музејима, као што су Британски музеј и Национални музеј Викторије, о музејима „народне културе“, као и о музејима комплексног типа, какав је, рецимо, Амерички музеј за природну историју, „институционални завичај“ америчке културне антропологије.

² Литерарна форма етнографских извештаја призвала је, најпре у САД а потом (са нешто слабијим одјеком) и у другом антрополошким срединама, књижевне критичаре и етичаре да етнографску прозу подвргну свом књижевнотеоријском гледању, из чега је последично проистекла „криза“ или „критика репрезентације“. Она је (била) усмерена на начин представљања субјеката антрополошких истраживања, као и на саму „срж“ антропологије као компаративне науке о култури. Упркос својим недоследностима, та критика је покренула бројне расправе о природи односа између антрополога и њихових информаната, субјеката проучаваних култура. Та преиспитивања рефлектовала су се и на антрополошку музеологију, иако се чини да се аутори појединих изложби о „другим“ и „другачијим“ културама и даље оглушују о гласове који скрећу пажњу на питања и проблеме који из тога проистичу (упор. De L’Estoile 2003). О критици постмодернистичке критике репрезентације в. у: Ковачевић 2006.

актуелна од почетка деведесетих година и која је првенствено усмерена на подршку друштвеном развоју.³ У стабилној, изнова конституисаној спрези са „матичном“ дисциплином, антрополошка музеологија данас обухвата најшири спектар музеолошких, као и ширих, друштвених питања и проблема.⁴

Кустоска интеракција са посетиоцима етнографских музеја у већини земаља Источне Европе говори о томе да они, за разлику од музеалаца-антрополога са Запада, теже да се идентификују са културом тезорираном у музејима, доживљавајући је као нешто блиско, познато и „своје“ (в. Матић 2011а). Можда понајвише из тог разлога, преовлађујући начин бављења етнографском музеологијом (музејском етнологијом) у нашој средини одступа, у многим својим аспектима, од начина на који се „мисли“ у оквиру „матичне“ дисциплине, чија је антропологизација започела још седамдесетих година 20. века.⁵ Раскорак између антропологизоване „матичне“ дисциплине и неантропологизоване етнографске музеологије негативно се рефлектује на друштвени статус науке, као и на друштвени статус струке. У бројним радовима домаћих аутора говори се, стога, о трансформацији домаће етнографске музеологије⁶ (Видети нпр. Radulović 2006, Гавриловић

³ О утицају нових студија материјалне културе на нову музеологију, а посредно и на савремену антрополошку музеологију, в. у: Pearce 1992, Smith 1989.

⁴ Антрополошка музеологија предаје се на великом броју универзитета, при основним студијама антропологије, етномузикологије, музеологије, историје, теорије културе итд. (Видети нпр. Maуer 2005). Етнoлошка и антрополошка музеологија недавно је уврштена у програм основних академских студија етнологије и антропологије на Филозофском факултету Универзитета у Београду. http://www.f.bg.ac.rs/etnologija_antropologija/silabus?IDK=3504 (Последњи пут приступљено 29. 06. 2017.)

⁵ Одељење за етнологију је 1990. године допунило свој назив у Одељење за етнологију и антропологију, „административно обележивши значајне теоријско-методолошке промене које су дисциплину из традиционално оријентисаног проучавања искључиво националне културе трансформисале у савремену социо-културну анализу друштвене стварности и културне разноврсности на националном, регионалном и глобалном нивоу“. https://www.f.bg.ac.rs/sr-lat/etnologija_antropologija/odeljenje (28. 06. 2017.)

⁶ Користим израз *трансформација* домаће етнографске музеологије (радије него да се служим изразима *модернизација*, *редефинисање* и сл.) зато што он сугерише идеју о некој врсти вишелинијског кретања (укрштања, преплитања и супротстављања) идеја и ставова који се везују, с једне стране, за класичну (неантропологизовану) српску етнологију, а с друге стране – за савремену домаћу етнологију и антропологију. Рекао бих да представа о таквом, готово брауновском кретању различитих идеја и ставова одговара *тренутном стању* домаће етнографске музеологије. То „кретање“ може у *перспективи* позитивно или негативно да се одрази на музејску праксу, а како ће се оно на њу одразити зависи, у великој мери, од претпоставки од којих се полази приликом разматрања односа етнологије и антропологије. Уколико се пође од претпоставке (која је мени лично блиска) да етнологија и антропологија представљају два „лица“ исте „матичне“ дисциплине, о односу између класичне етнографске музеологије и савремене етнoлошко-антрополошке музеологије има смисла говорити само у светлу њихове међусобне комплементарности; тај се однос, у том случају, може посматрати као однос „базе“ и „надградње“. Стога, исход трансформације домаће етнографске музеологије зависи, у великој мери, од спремности кустоса-етнолога и кустоса-етнолога / антрополога да сарађују и да уче једни од других.

2007, Gavrilović i Stojanović 2008, Матић 2008, Гавриловић 2009, Јовановић-Гудурић и Јаковљевић-Шевић 2011, Ковачевић 2011, Јаковљевић-Шевић 2014, Антош 2014, Стојановић 2015, итд.), која се одвија у правцу њеног „укрштања“ са „матичном“ дисциплином (Гавриловић 2005, Gavrilović 2009).⁷

„Да ли треба напустити историјску границу, тако својствену традиционалним етнографским музејима, и бавити се савременом културом, која се у свом укупном шаренилу чини готово несагледивом и неисцрпном, или се упустити у нове интерпретације већ тезориране културе?“ (Матић 2016).⁸ Иако логичан одговор на то питање гласи да та два приступа треба комбиновати, у овом истраживању интересује ме само једна страна те „медаље“ – могућност нових начина интерпретације већ тезориране културе. Циљ истраживања је да се, кроз анализу једног конкретног музејског предмета – гусала од војничког шлема начињених 1917. године у Бизерти, укаже на музеолошки потенцијал теоријског модела *културне биографије ствари* (Koritof 2005), као и на теоријска и методолошка ограничења која се јављају приликом његове употребе у оквиру регуларне музејске праксе.⁹

Концептуални оквир истраживања „биографија“ музејских предмета: Предмети добри за чување и / или предмети добри за мишљење

Чланак антрополога Игора Копитофа под називом Културна биографија ствари: комодитизација као процес објављен је први пут 1986. године у зборнику под називом Друштвени живот ствари: роба у културној перспективи. Арђун Ападурај, уредник тог зборника, открива да му је намера била „да се за тренутак, у методолошком смислу, одврати пажња од света људи, и да се осветли свет предмета, и нарочито поједини предмети унутар њега, како би се омогућило да се о предметима размишља као о стварима које на неки начин имају сопствени живот, а да се затим преко ’биографија пред-

⁷ Развитак музеологије одвија се на основу истраживања унутар „матичних“ дисциплина, а делимично на основу епистемологије информационалних и других друштвених наука (в. Maroević 2000, 5). Поједини музеалци тај „дуг“ информационалним наукама покушавају да „отплате“ импортовањем њиховог термиолошког апарата, што је, по мом мишљењу – бар када је реч о етнолошко-антрополошкој музеологији – сасвим непотребно.

⁸ Шире посматрано, музеолошки или било који други приступ истраживању културних процеса и феномена увек мора бити савремен, јер „ма колико се бирали ’стари’ предмети, чињеница да се они бирају данас, по данашњим критеријумима, претвара их у слику савремене културе (...)“ (Gavrilović 2006, 53).

⁹ О теоријским и епистемолошким претпоставкама на којима се базира тај теоријски модел, као и о потреби да се оне редефинишу да би он могао да се примењује у анализи предмета који циркулишу у савременом, глобализованом свету, в. у: Зарић 2016.

мета' ишчитавају форме повезивања људи, социјални контексти, облици деловања“ (наведено према: Erdei 2008, 288).

Недуго након што је уведен у студије материјалне културе, концепт *културне биографије ствари* препознат је као музеолошки оперативан мисаони алат од стране истакнутог холандског музеолога Питера ван Менша. Да би тај концепт учинио примењивим у анализи музејских артефаката, Менш прави разлику између примарног, музеолошког и археолошког контекста (в. Менш 2015, 36, 169, 181–193). Захваљујући Меншовој интервенцији, модел *културне биографије ствари* обогаћен је музеолошком терминологијом, а начин на који се он примењује донекле је прилагођен музејским предметима. Међутим, бар колико је мени познато, није било значајнијих покушаја да се претпоставке на којима се базира модел *културне биографије ствари* елаборирају теоријски, нити да се сам тај модел артикулише у музеолошкој перспективи.¹⁰

Да ли модел *културне биографије ствари* може да се интегрише у оквир регуларне музејске праксе у Етнографском музеју у Београду и да ли је грађа о предметима који се чувају у том музеју употребљива у тој врсти анализе?

Регуларна музејска пракса у Етнографском музеју првенствено је усмерена на сакупљање и стручну обраду локалних, једноставних, појединачно израђених предмета, који су израђивани и употребљавани у традицијском (сељачком) српском друштву, а потичу из друге половине 19. и прве половине 20. века. Данас је такве предмете тешко наћи на терену, па кустоси ретко спроводе – у ранијим периодима уобичајену – истраживачку праксу усмерену на изнајажење и набавку предмета за попуну музејских збирки (упор. Пантелић 1967). Од краја двадесетог века наовамо, предмети којима су се попуњавале музејске збирке пристизали су у Етнографски музеј углавном као поклони, или их је пак Музеј откупљивао (Бижић-Омчикус 2001–2002, 240–241; в. такође: Савић 2014 и ту наведену литературу).

Предмети који су Музеју понуђени за откуп могу се, формално гледано, сврстати у категорију робе. Међутим, њихова цена се не утврђује на основу њихове стварне или претпостављене тржишне вредности, већ се формира у складу са следећим условима и критеријумима: „а) јединственост, очуваност, старост предмета; б) ако чини целину са већ постојећим предметима у збирци; ц) ако недостаје у збирци, а ради систематског попуњавања збирке из географског и културног простора који до тада није био заступљен, или са простора у којима није могуће спроводити истраживања и из којих није могуће набављати предмете; д) ако је потребан за предстојеће планиране

¹⁰ Без обзира на то, модел *културне биографије ствари* „неометано“ се примењује у анализи музејских артефаката. В. нпр. Gosden & Marshall 1999. У домаћој етнографској музеологији, колико ми је познато, за сада је учињен само један покушај примене теоријског модела *културне биографије ствари* у анализи предмета из традицијске културе. В. Цветаноска 2014.

изложбе; е) ако је неопходан за наредну сталну поставку; и ф) ако припада националној култури ван простора матице“ (Бжић-Омчикус, исто).¹¹

Наведени формални услови и критеријуми јасно оцртавају предметно оријентисан (материјалистички, дескриптиван) приступ проучавању културе. На сличан начин, модел *културне биографије ствари* усмерава пажњу на објекте, из којих се затим изводе карактеристике социјалних контекста и социјални односи, што се може назвати методолошким фетишизмом објеката (в. Ердеи 2008, 289). Тај се модел, баш као и музејски предметно оријентисан приступ, ослања на традиционално схватање појма културе, према којем она представља „аутентичан, аисторијски, затворен и ’самоникли’ скуп одлика и правила, у којем владају јасноћа и консензус у погледу културних значења“ (Ivanović 2003, 431). Уколико упоредимо питања која су, по мишљењу Копитофа, релевантна за истраживање биографија ствари¹² са питањима која се постављају дародавцу / продавцу предмета приликом уласка предмета у Музеј,¹³ закључићемо да се она могу подвести под јединствен формално-структурални и семантички оквир. И у једном и другом случају, основни циљ је да се „уз помоћ предмета, који су схваћени као метонимијски знаци културе, прочита когнитивни систем који иза тих предмета стоји у датој култури“ (упор. Матић 2011б, 133). Чини се, стога, да модел *културне биографије ствари* може без проблема да се интегрише у оквир регуларне музејске праксе у Етнографском музеју. Ту се, међутим, намећу два битна, међусобно повезана ограничења.

Теоријско ограничење проистиче из начина на који је конципиран сам модел *културне биографије ствари*. Како исправно примећују Никола и Јоана Павковић, „слабост дискусије која тежи прецизирању предмета проучавања етнолога (мисли се на социокултурне антропологе са Запада – М. З.) јесте то, што она нема става према сељачким друштвима у крилу народа који се обично сматрају цивилизованима“ (Павковић и Павковић 1967, 169).¹⁴ По објашњењу Копитофа, једноставна (незападна) друштва, у

¹¹ Наведени услови и критеријуми за откуп предмета нису релевантни када је реч о преузимању предмета који у Музеј пристижу као дарови, нити је пракса да се у том случају сазива састанак Комисије.

¹² Питања која наводи Копитоф гласе: „Које су, у социолошком смислу, биографске могућности садржане у „статусу“ предмета, његовом времену и култури, и како су те могућности реализоване? Одакле предмет долази и ко га је направио? Каква је била његова дотадашња „каријера“ и шта људи сматрају идеалном „каријером“ за такве предмете? Која је призната „старост“ / доба или периоди у „животу“ предмета, и шта су њихови културни маркери? Како се употреба предмета мења са његовом старошћу, и шта се са њим дешава када дође до краја своје употребљивости?“ (Kopitof 2005, 277).

¹³ Питања која су наведена у инвентарним картонима у оквиру рубрике Историјат предмета гласе: Где је предмет направљен? Када и ко га је направио? Да ли је изобичајен? Где је распрострањен? Какво предање се везује за њега?

¹⁴ Не треба заборавити, међутим, да су комунистички режими били крајње неверљиви према истраживачима са Запада. Сем тога, уколико се „незаинтересованост“ класичне социокултурне антропологије за истраживање сељачких друштава Источне Европе и Балкана, па

којима се употребљавају локални, једноставни, појединачно израђени предмети, и комплексна друштва са капиталистичком економијом, у којима се употребљавају индустријски произведени предмети, као два особена, структурно различита типа социјалне и економске организације, представљају оквире конструисања културно специфичних биографија ствари.¹⁵ Међутим, економска организација сељачких друштава – коју Копитоф не узима у обзир у свом разматрању – разликује се и од економске организације западних, једноставних заједница и од модерне, капиталистичке економије.¹⁶ Стога остаје нејасно који су друштвени и економски услови одвијања процеса *комодитизације* и *сингуларизације* у том типу друштава и како они утичу на креирање *културних* и *идиосинкратичних* значења ствари.¹⁷

У српском традицијском друштву, ствари (добра) су формално могле да промене свог власника на три основна начина: разменом и / или продајом на тржишту, као и путем наслеђивања. Пре Другог светског рата, процес трансформације аутаркичне сељачке економије у тржишну економију био је спор, али довољно интензиван да би се могао наставити и касније, у условима интензивне урбанизације и наглог повећања потребе урбаног становништва за храном (в. Lutovac 1962).¹⁸ Током тог процеса, ствари које су

и за истраживање села у Србији, схвати као нека врста правила, књига под називом *Српско село. Друштвене и културне промене у сеоској заједници 1952–1987*, америчког антрополога Џоела Халперна (Halpern 2006), представља својеврстан изузетак; реч је о јединој америчкој монографији која за свој предмет проучавања има једно српско село (ради се о селу Орашац).

¹⁵ Запажања о начину на који Копитоф схвата однос између комплексних (западних) и једноставних (незападних) друштава изнео сам у: Зарић 2016.

¹⁶ Према објашњењу Милоша Матића, „релативна важност тржишта ресурса и производа, и новчаних трансакција, представља суштинску разлику између сељачке и примитивне економије. Не само присуство, већ и значај тржишта у сељачким заједницама поставља их на страну модерних капиталистичких друштава, у ствари тржишне новчане економије. С друге стране, кад се говори о производњи, сељачка производња више личи на примитивну економију него на модерну, јер сељачку производњу одликује мали обим, једноставна технологија, слаба разноврсност производа, то јест неколико главних производа чини већину укупног производа. Сељачку економију карактерише и необично ослањање на издашност физичких ресурса због одсуства примењене науке и технологије“ (Матић 2009, 87–88). О економској организацији сељачких друштава в. Такође Mendras 1986.

¹⁷ Комодитизација представља процес претварања у робу нечега што оригинално нема такву сврху. Предмет који је културно обележен као роба може се трансформисати у сингуларан (посебан, јединствен) предмет, кроз процес сингуларизације или декомодитизације. Процеси комодитизације и сингуларизације, по објашњењу Копитофа, повезани су са два врста значења која људи читавају у предмете, наиме – повезани су са културним и идиосинкратичним (персонално конструисаним) значењима.

¹⁸ Процес разградње задруге, главног стожера српског традицијског (патријархалног) друштва, законски је верификован средином 19. века, увођењем Српског грађанског законика (1844) (више о томе у: Јовановић 2005). Велики број задруга издделио се пре, за време и непосредно након Првог светског рата (в. Erlich 1964, 333), да би се у периоду између два рата – упоредо с почецима државног периода генерисања југословенског културног наслеђа (в. Kovačević 2014) – тај процес још додатно убрзао. Током друге половине 20. века, када је сакупљен највећи број предмета који се чувају у Етнографском музеју, на терену је било могуће затећи само остатке некадашњег патријархалног живота, иако је деценијама након

биле намењене за размену постојале су упоредо са стварима која су биле намењене за продају. Током времена, ове прве су све више прелазиле у статус ових других, па је у већини случајева истом врстом ствари могло да се економише и на један и на други начин. Тако је одређена ствар у зависности од ситуационо одређеног контекста своје употребе могла имати статус ствари намењене за размену, или пак статус ствари намењене за продају.¹⁹ С друге стране, правила и прописи у вези са наслеђивањем посебно су занимљиви, и то управо с аспекта потенцијалне примене теоријског модела *културне биографије ствари*, јер се наслеђивање, како износи Никола Павковић, налазило на размеђу на коме се „сусрећу и прожимају ствари с бићима: појединци постају особе са тачно одређеним статусом баш као што се и стварима придају одређена својства и улоге“ (Павковић 2014, 210).²⁰

Карактеристичан пример који важи за сваки од наречених облика промене власништва над стварима јесте невестина индивидуална имовина, такозвани „особац“ или прђија, који у аграрно-сточарској економији и одговарајућим имовинско-правним односима носи ознаку добара у личној својини (в. нпр. Стојакović 1989). Међутим, у домаћој етнологији и антропологији недостају истраживања контекстуално одређених услова и фактора одрживости и / или пропустљивости „граница“ између различитих врста ствари. То представља додатну отежавајућу околност у потенцијалној музеолошкој примени *модела културне биографије ствари*, у анализи предмета који су припадали сељачким друштвима из друге половине 19. и прве половине 20. века.²¹

Методолошко ограничење које се јавља приликом музеолошке примене модела *културне биографије ствари* условљено је структуром музејске документације, односно начином сакупљања података о предметима који улазе у Музеј. Значајан број предмета који доспева у Етнографски музеј бива комодитизован непосредно пре свог преласка у музеолошки контекст (након тога они задобијају статус музејских, а у неким случајевима и, музеолошки гледано, сингуларних предмета). То значи да се, хипотетички говорећи,

завршетка рата сећање на задругу у многим крајевима Србије и даље било веома живо. Неки од образаца мишљења који су били карактеристични за патријархално сељачко друштво одржали су се до данас, па се може рећи да је патријархална идеологија надживела друштвену структуру и организацију на којој је почивала.

¹⁹ Упор. са разматрањем односа робе и дара у теоријским концепцијама Арђуне Ападураја и Игора Копитофа у: Зарић 2016.

²⁰ Значајно је напоменути да се Српски грађански законик, чијим је доношењем озакоњен процес трансформације структуре и организације традицијског српског друштва, снажно ослањао на обичајно право. Тај закон се *de facto* примењивао све до 1978. године, када је донет нови Закон о облигационим односима (в. нпр. Аврамовић 2014).

²¹ Предмет чијом се „биографијом“ бавим у овом истраживању није употребљаван у сељачком друштву, нити је икада мењао свог власника, било наследним путем било кроз процес размене или комодитизације. Он је настао у ратним условима и околностима, а након завршетка рата предат је Музеју. Стога ћу о темама које су овде отворене детаљније говорити неком другом приликом.

они могу анализирати применом модела *културне биографије ствари* и без претходне теоријско-концептуалне прилагодбе самог тог теоријског модела, иако се за такав вид његове примене може рећи да је унеколико ограничен. У том међуконтексту предмети су посматрани као роба од стране једног од актера трансакције (уколико је реч о продавцу предмета, разуме се), док се од стране другог актера (музејски кустос) они перципирају сагласно претходно наведеним формалним условима и критеријумима.

Чак и летимичан поглед на предмете избројних збирки Етнографског музеја довољан је да се установи да модел *културне биографије ствари* није универзално примењив.²² По мом мишљењу, он се може примењивати у анализи музејских предмета из збирки које чине оне истраживачке области које су повезане са *приватном* сфером живота, или пак са *доменима приватности* у оквиру јавне сфере.²³ Може се претпоставити да су *примарна идиосинкратична значења* појединих предмета из те категорије одступала, у мањој или већој мери, од њихових општих, културално утврђених значења; управо то, као и претпоставка да су такви предмети пролазили кроз неки облик комодитизације и / или сингуларизације, чини их погодним за анализу применом модела *културне биографије ствари*.

Међутим, те слојеве значења је данас тешко или чак немогуће утврдити, јер су подаци који се налазе у документацији Музеја (у инвентарним картонима предмета, у рубрици Историјат) углавном крајње сведени.²⁴ Примена модела *културне биографије ствари* почива на идеји да је наратив који прати одређени предмет једнако важан, ако не и важнији од самог предмета. С обзиром на то да се у документацији музејских предмета углавном не налазе подаци о томе на који су се начин *конкретни људи односили спрам конкретних предмета*, примарна идиосинкратична значења предмета, тј. значења која се везују за (примарни) индивидуални контекст њихове употребе, сасвим су недоступна (упор. Antoš 2014, 126). У изузетним случајевима, до тог значењског нивоа може се допрети индиректним путем, помоћу одговарајуће историографске грађе (предмет чијом се „биографијом“ бавим у овом истраживању представља један такав изузетак).

Већ се писало о томе да музејски документациони систем треба да се унапреди, и то пре свега у квалитативном смислу.²⁵ Мишљења кустоса

²² В. нпр. публикацију под називом *Ковчежић Етнографског музеја у Београду 1901–2016*, ауторке Весне Душковић (2016).

²³ Током друге половине 19. века отворене сеоске просторе у већем делу Србије заменила су ограђена домаћинства као подручја приватног. Међутим, приватност код сеоског становништва била је најпре колективна и фамилијарна, а тек потом породична и брачна, док је лична приватност постојала само у одређеним доменима (в. Велимировић 2016).

²⁴ Подаци о музејским предметима бележе се у инвентарне картоне и у Централни регистар (картотека музеја у електронској форми), који представља сегмент Документационо-информационог центра, једног од пословних процеса у оквиру програма МИСС 2000 (Музејски информациони систем Србије). В. Јевремовић и Цветковић 1996.

²⁵ Како износи Љиљана Гавриловић, „због суштинског губитка (културног) смисла етнографског музејског предмета, његова документација, пре свега у делу вербалног описа, треба

из Етнографског музеја могу се, с тим у вези, груписати у складу са два основна становишта. Већина кустоса сматра у потпуности адекватном устаљену праксу да се у инвентарне картоне / Централни регистар уносе једино „основни“ подаци о музејским предметима. Према том становишту, сам појам инвентарисања подразумева основну (првостепену, примарну) стручно-научну обраду музејских предмета, што значи да инвентарни картон представља неку врсту „личне карте“ предмета, простор у који не треба уносити превелики број података. Према другом, слабије заступљеном становишту, инвентарни картони музејских предмета не треба да буду „штури“ и „непотпуни“ (мишљења су подељена у вези с тим како они треба да изгледају). Дијалог са дародавцем / продавцем предмета, чин који претходи поступку инвентарисања предмета који улази у Музеј, може да обави било секретарица Комисије за откуп предмета, било кустос-руководилац збирком (присутан је некакав „плутајући консензус“ у вези са тим да је боље уколико тај разговор обави сам кустос).²⁶

На основу претходно реченог може се закључити да се, у контексту музејске примопредаје предмета, као и у музејском раду уопште, акценат ставља на функцију *заштите предмета*, док су преостале две музејске функције – *истраживање и комуникација* – стављене у други план (упор. Maroević 1993, 161). Треба напоменути да овакво схватање није специфично само за кустосе Етнографског музеја у Београду, јер судећи према неким истраживањима (додуше, прилично давно спроведеним), оно преовлађује и међу кустосима и конзерваторима у западноевропским музејима, који „верују у директну вредност чувања предмета као коначног циља који је сам себи довољан“ (Clavir 2002, 28; према: Simić 2008, 54). Из перспективе потенцијалне музеолошке примене модела *културне биографије ствари*, међутим, акценат треба ставити управо на процесе истраживања и комуникације (заштита музејских предмета је нешто што се подразумева), па *фокус пажње треба пребацити са самог предмета на особу која је тај предмет донела у Музеј* (или га је послала Музеју), без обзира на то да ли се ради о дародавцу или о продавцу предмета.

Уопштено говорећи, продавци и дародавци предмета могу се поделити у три категорије: они који дарују или продају предмете Музеју зато што желе да постигну социјалну видљивост, они који су мотивисани жељом за очувањем наслеђа, и они који су подстакнути економским факторима (в. Савић 2014, 6), при чему треба имати у виду да различите врсте мотивација

да сачува културну смисленост сваког појединачног предмета и у промењеним културним условима: да у новом/музејском окружењу репрезентује вредности/значај предмета из природног/примарног окружења, његову намену, значења и начин употребе“ (Гавриловић 2006, 2–3).

²⁶ Од фебруара до јуна месеца 2016. године спровео сам неформално микроистраживање на тему кустоских схватања и пракси у вези с поступком инвентарисања предмета. Разговарао сам са око две трећине колега-кустоса запослених у Етнографском музеју. Овде сам изнео само неколико кључних теза из тих разговора.

могу бити (обично и јесу) истовремено присутне. Првобитни власници највећег броја предмета који се чувају у Енографском музеју одавно су преминули. Особе које дарују или продају предмете Музеју углавном су њихови сродници, другостепени или трећестепени власници предмета. Да би се сакупили релевантни подаци за истраживање, потребно је урадити *дубинске интервјуе* са сваким од тих људи понаособ (в. Ковачевић, Антонијевић, Требјеџанин 2013), јер они представљају потенцијалне кокреаторе „биографија“ музејских предмета.²⁷

Треба додати и то да поједини предмети, током музејских година свог „живота“, задобијају „нова“ значења; њих називам *секундарним идиосинкратичним значењима*. Она се формирају кроз интеракцију кустоса са музејским предметима, и везују се како за музеолошки тако и за примарни (стваран или замишљен) контекст употребе тих предмета. И сами кустоси, уколико депое музејских предмета схвате као простор испуњен личним значењима (упор. Рашић 2016, пос. 97–100), могу пружити велики допринос креирању „биографија“ музејских предмета. Из свега што је речено проистиче један јасан, крајње једноставан закључак: да би се реализовала могућност музеолошке примене модела *културне биографије ствари*, грађу о музејским предметима треба сакупљати на методолошки јасно дефинисан начин; у противном, та ће могућност остати чисто хипотетичка.²⁸

Културна биографија гусала од војничког шлема

Голгота кроз коју су српска војска, чланови државног апарата и велики број цивила прошли крајем 1915. године, приликом повлачења преко Црне Горе и Албаније, била је и представља и даље предмет бројних историографских истраживања.²⁹ Велики број избеглица нашао се 1916. године на Крфу, али су многе од њих ратне недаће однеле у Бизерту, Брандизи, Липари, на Корзику. Један број избеглих доспео је и у Рим, Марсеј, Париз, Жизи...

У француску ратну базу у Бизерти, град на крајњем северу Туниса, српска војска и цивили пребацивани су од краја 1915. године.³⁰ Након што

²⁷ Сакупљену грађу је могуће анализирати применом различитих теоријских модела, међу које спада и још један музеолошки релевантан модел – модел *биографских објеката* (на шта ћу се поново осврнути нешто касније).

²⁸ Комплексна (другостепена, секундарна) обрада података о музејским предметима предвиђена је у оквиру МИСС-овог пословног процеса, под називом Научно-стручна обрада збирке. О значају тзв. секундарне документације в. у: Nikolić Đerić 2011.

²⁹ В. нпр. Пејчић 2008, Ђурић 2014.

³⁰ Долазак брода који је 5. јануара 1916. године довезао један од првих контингента избеглица из Србије до пристаништа у Бизерти, онако како је тај догађај осликан пером Милана Предића, представља призор од кога се, може се слободно тако рећи, леди крв у жилама. По Предићевим

је српска војска враћена на Солунски фронт, у лето 1916. године, у Бизерту су транспортовани рањеници и болесници са Солунског фронта, као и српски добровољци који су пристизали из свих крајева света. Једино што се поуздано зна о главном јунаку приче која ће бити испричана на наредним страницама – војнику који је 1917. године начинио гусле од војничког шлема – јесте то да је био један од српских војника који су, у периоду од краја 1915. до средине 1919. године, прошли кроз касарне и прихватне логоре града Бизерте и његове околине.³¹

Недостатак података о оригиналном власнику неког музејског предмета не мора нужно представљати сметњу у истраживању његове „биографије“. Када се ради о овом истраживању, може се чак рећи да је недореченост приче о творцу гусала из Бизерте представљала један од предуслова за креирање „биографије“ тог предмета. Њени креатори су један градитељ гусала и тројица музејских радника. Поједине „нити“ из „клубка“ исказаних идеја и представа уткане су у контекст реалних историјских догађаја (бар онако како их памти тзв. забележена или писана историја), чиме је створен својеврстан амалгам стварног и могућег. Предмет којим се овде бавим и даље крије у себи многе тајне. Машта, која се храни чувственим и подсвесним тенденцијама, омогућава стални дијалог између могућег и стварног живота, па је и прича о гуслама из Бизерте отворена за нека другачија виђења.

Документацијски подаци о проучаваном предмету и његовој реплици

Гусле од војничког шлема заведене су у документацији Етнографског музеја под инвентарним бројем 5448. У рубрици „Историјат“ налазе се следећи подаци: *Направљене су у Бизерти 1917. године. Направио их је војник инвалид. Набавио Драг. Л. Стевановић, „посланик на страни“.*

Године 2016. израђена је реплика гусала од војничког шлема. У документацији Етнографског музеја тај предмет је заведен под инвентарним бројем 50335. У рубрици „Историјат“ налазе се следећи подаци: *Реплику гусала од војничког шлема, које су у документацији Етнографског музеја*

речима, избеглице из Србије представљале су „тамну масу, прљаве, земљане боје, у одећи уваљаној око људских тела, која се чинила као земља усправљена ту у човечије обличе. (...) Мало даље, на води, стајао је тешки оклопљени брод који их је донео. На њему, сасвим горе, на катарци, жута пега на мастиљавом облаку: заставица – знак да има заразе на броду, знак болести и смрти. То је био стег ове војске!“ (Пређић 1971; према: Пејчић 2008, 10).

³¹ Према подацима изнесеним у документарном филму „Бизерта – повратак у легенду“, у болницама Северне Африке лечено је укупно 41 135 српских војника, а највећи број њих био је смештен у болницама у Бизерти. <https://www.youtube.com/watch?v=MeJcWrgZM5Y>(28. 06. 2017.)

заведене под инвентарним бројем 5448, израдио је градитељ гусала, дипл. правник Слободан Бендераћ. Док је израђивао тај предмет, Бендераћ је, како сам каже, настојао „да уђе у дух војника“ који је израдио оригиналне гусле од војничког шлема. Бендераћ се на личном и дубоко емотивном нивоу повезао са оригиналним предметом, као и са његовом репликом, повезујући историјате тих предмета са историјом своје сопствене породице. (Његов деда, Јакша Бендераћ, био је учесник Првог светског рата.) На Дан Етнографског музеја, 20. 09. 2016. године, Слободану Бендераћу је уручена захвалница зато што је израдио реплику гусала од војничког шлема, предмет који, према његовим речима, представља „куну његове каријере као градитеља гусала“. Тај предмет се сада налази у музеју Српска кућа на Крфу.

Гусле од војничког шлема

Гусле-двојник

Примарни контекст употребе предмета (1917–1919)

У српској традицијској култури, гулама је као инструменту поверавана улога носиоца за колектив важних културних и симболичких порука, и то чак и независно од песама чијој су пратњи служиле.³² Коњ, попут змије и дивокозе, у митском и магијском мишљењу Јужних Словена има хтонско обележје и повезан је са представама о свету мртвих и о контактима живих са тим

³² Постоји обимна литература о месту гусала у историји народне књижевности Срба и других балканских народа. В. нпр. Гојковић 1989, Гојковић 1994, Големовић 2008, Митровић 2014. В. такође: Чоловић 2008.

светом (в. Radenković 1996, 128, 136, 153). Међутим, гусле из Бизерте, много речитије него језиком украса (фигура коња) који се налази на њиховом врату, „говоре“ језиком предмета од којег је израђена њихова култача.

Поставља се питање зашто је војник-инвалид начинио гусле од војничког шлема и како је дошао на идеју да то учини?³³ Да би се утврдило зашто је проучавани предмет израђен баш на начин на који је израђен, потребно је осврнути се на друштвени контекст његовог настанка.³⁴

За време Првог светског рата, француска војна лука у Бизерти представљала је једну од главних сабирних база за обуку српског официрског и редовског кадра Војске Краљевине Србије. Врховна команда је у фебруару 1916. године донела *План и програм за извођење обуке у пешадији*, који је предвиђао регрутну обуку (45 дана) и четну школу (15 дана). У оквиру регрутне обуке изводили су се практична настава, стрелачка борба, руковање бомбом, борба ножем и гимнастика, док је четна школа обухватала ратну обуку, наставу гађања итд. (В. Пејчић 2008, 57 и даље). Политичка и морална обука организована је на основу *Веронауке* и *Упута за подизање и гајење морала*. Свештеницима је наложено да држе кратке, поучне и патриотске говоре у циљу подизања морала код војника и учвршћивања њихове вере у Бога и крајњи позитиван исход српске патриотске борбе.³⁵ Побожност је представљала основ за частан живот, али је била и у функцији покретача извршавања војничке и партиотске дужности.³⁶ Обука на основу „Упута за подизање и гајење морала“ подразумевала је, с друге стране, моралну и психолошку припрему војника у циљу учвршћивања њиховог војничког духа и развијања квалитета као што су храброст, издржљивост, честољубље, морална чврстина, јединство, слога, одважност при суочавању са непријатељем. Старешинама српске војске наложено је да у часовима војничке обуке, као и ван ње, користећи се једноставним и разумљивим речима, охрабрују војнике да развијају своје војничке врлине, да им наводе примере из минулих бојева у којима су српски војници испољили храброст и пожртвованост, да поткрепљују њихову веру у моћ савезника и њихову добру вољу да помогну српској војсци да поврати своју земљу из руку непријатеља.³⁷

Да ли је војник-инвалид пристигао у Бизерту крајем 1915. или почетком 1916. године, заједно са првим избеглицама из Србије, или је он ту

³³ После повлачења преко Албаније, српска војска је добила француско наоружање и француске и енглеске униформе, које су војници носили приликом пробоја солунског фронта. Тој униформи припадао је и челични шлем француског типа М.15 (В. Васић 1980, 84). Гусле од војничког шлема начињене су од таквог једног шлема.

³⁴ Приступ и метод који овде примењујем своди се на дедукцију, чији је циљ сазнавање посебног и појединачног на основу познавања општег, иако због недовољног броја података закључци који се изводе таквим поступком могу бити само хипотетички.

³⁵ *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца*, књ. XV, 120; према: Пејчић 2008, 57.

³⁶ *Правило службе Српске војске – Вера и побожност*, део 2, чл. 27; исто.

³⁷ *Правило службе Српске војске – Војнички дух*, део 3, чл. 15; према: Пејчић 2008, 58.

доспео нешто касније? Да ли је тај човек пострадао приликом повлачења српске војске преко Албаније, или у ратним операцијама које су у августу 1916. године започете на Солунском фронту? На оваква и слична питања нисам у прилици да одговорим, али се са великом сигурношћу може рећи да градитељ гусала од војничког шлема, будући да је био инвалид, није похађао војничку обуку у Бизерти. Сва је прилика, заправо, да је он био припадник *Инвалидског бизертског одреда* који је у формиран 1917. године, када је проучавани предмет и начињен.³⁸ Најпре је отворена школа за неписмене инвалиде, да би се потом створили услови за отварање столарске, обућарске, кројачке, плетарске, лимарске и других занатских радионица. Став Команде српских резервних трупа и подофицирских школа, која је руководила тим програмом помоћу средстава која су добијана од савезника, био је да сваки инвалид треба да изучи неки користан занат, који ће, по могућству, одговарати његовим физичким способностима, као и психичким склоностима, али и потребама будуће, ослобођене земље (в. Пејчић 2008, 98–120).

Инвалидитет је у највећем броју случајева праћен стањем несклада, мање или више израженим, између притисака које стварају спољашњи и унутрашњи захтеви и тренутне могућности особе са инвалидитетом да на те захтеве адекватно одговори. У датим околностима, могућност да се та врста несклада артикулише на друштвено прихватљив начин понуђена је војницима-инвалидима кроз реедукацију у виду инвалидског програма. Иако се може претпоставити да је један број тих људи спремно прихватио ту могућност, врло је вероватно и то да се један број њих нашао у стању унутрашњег конфликта: док су се у њиховом непосредном окружењу одвијале припреме за будуће ратне операције на Солунском фронту, они су свој патриотизам и спремност да бране Отаџбину могли да искажу једино на посредан начин – изучавањем заната. „Наш“ војник је, по свој прилици, на ту врсту унутрашње дилеме, која се није могла разрешити помоћу механизма понуђених од стране његовог непосредног друштвеног окружења, одговорио на један оригиналан и врло креативан начин. Схвативши да му је суђено да буде инвалид-занатлија, а не војник-ослободилац земље, *одлучио је* да свој војнички дух и патриотске особине изрази кроз гусле од војничког шлема, предмет који је начинио ослонивши се на своје новостечено занатско умеће.³⁹ Тај човек је, покушавајући да изрази свој унутрашњи немир, „проговорио“ кроз предмет који је начинио, послуживши се симболичким „језиком“ војничког шлема. По мом уверењу, војник-инвалид из Бизерте је гусле од војничког шлема *изнео из свог срца на дар својој Отаџбини*.⁴⁰

³⁸ Људи су према типу и степену инвалидитета били груписани у три категорије: логор Лазуаз био је намењен војницима са лакшим обликом инвалидитета, док су у касарну Ламберт и санаторијум Бен Негро били смештани трајни инвалиди. Они су чинили састав Инвалидског бизертског одреда. В. https://sr.wikipedia.org/sr-el/Болница_у_Бизерти# (28. 06. 2017.)

³⁹ Реч *криза* потиче од грчке речи *crisis*, што се преводи и као *одлука*.

⁴⁰ Разуме се, тумачење које износим, а према којем је проучавани предмет у примарном контексту своје употребе имао психолошку компензаторску функцију, хипотетичко је и није

Након завршетка рата, један број инвалида из Бизерте пресељен је у Земун, у бивше касарне аустроугарске војске.⁴¹ Да ли је међу њима био и јунак ове приче, и како и где је он окончао свој трагични живот – о томе се може само нагађати. Међутим, прича о том човеку и гулама од војничког шлема ту се не завршава...

Археолошки контекст употребе предмета (1919–1992)

У Архиву Етнографског музеја стоји податак да је 1927. године извесни *Драг. Л. Стевановић* поклонио гусле од војничког шлема Етнографском музеју; не постоје други подаци ни о самом предмету ни о његовом дародавцу. Претраживањем у Архиву Југославије, пронађен је податак да је *Драгомир Л. Стевановић* у својству „посланика на страни“ боравио у Португалу. Ту се такође налази и један број података о томе да је тај човек радио као чиновник, да је имао извесних здравствених проблема и сл.⁴² Поставља се питање када и како су се укрстили животни путеви тог човека и предмета чијом се „биографијом“ овде бавим?

Један број предмета које су израдили припадници Инвалидског бизертског одреда у оквиру столарске, обућарске, кројачке, плетарске, лимарске и других занатских радионица задржан је по завршетку Првог светског рата у Француској. Они се данас налазе у Музеју Првог светског рата, у месту Мо крај Париза. Нажалост, „изгубљен је безмало сав покретни инвентар који је из Бизерте допремљен у отаџбину на једанаест вагона, а међу њима највреднија уметничка дела војника-сликара, позоришни реквизити, завесе, гардероба, штампарија на којој је штампан лист 'Напред', комплетна архива команде резервних трупа и подофицирских школа“.⁴³

Уколико је Драгомир Л. Стевановић имао контакт са амбасадом Републике Француске, како претпостављају чланови *Удружења ратних добровољаца 1912–1918 године*,⁴⁴ и уколико је он преко амбасаде додао гусле од војничког шлема, које је потом поклонио Етнографском музеју,

једино које је могуће. У Музеју Првог светског рата, у месту Мо крај Париза (Musée de la Grande Guerre de Meaux), изложена је *тамбурица од војничког шлема*, предмет који је готово идентичан гулама од војничког шлема, али конотира нека сасвим другачија значења. Компарацијом та два предмета отварају се нека сасвим нова истраживачка питања и проблеми којима се овде нећу бавити. Прилози о Музеју Првог светског рата доступни су на: <https://www.youtube.com/watch?v=EOoKsgONRVw>; https://www.youtube.com/watch?v=1I_Kf7f2lgE (28. 06. 2017.)

⁴¹ На том месту данас се налази *Школа за ученике оштећеног вида „Вељко Рамадановић“*.

⁴² Овај податак добио сам од колеге Мирослава Митровића.

⁴³ Наведена реченица је цитат из филма: „Бизерта – повратак у легенду“.

⁴⁴ Разговор са члановима Удружења обавио је колега Мирослав Митровић. В. http://www.srp-skiratnidobrovoljci.org/index.php?option=com_content&view=article&id=5&Itemid=6 (28. 06. 2017.)

онда се тиме може објаснити пут који су гусле од војничког шлема, један од ретких предмета који нас сећају на Бизерту, превалиле од Бизерте до Музеја. Та претпоставка ослања се на претпоставку да су Драгомир Л. Стевановић, човек који је са француског језика на српски превео књигу „Увођење у философију“, академика Емила Фагеа,⁴⁵ и Драгомир Л. Стевановић, „посланик на страни“, који је Етнографском музеју поконио гусле од војничког шлема, заправо иста особа. Међутим, остаје нејасно шта се са гулама од војничког шлема дешавало у периоду између 1919. и 1927. године. У том периоду, или бар у одређеном временском интервалу унутар њега, гусле од војничког шлема су свакако биле чуване у некој врсти (ванмузејског) депоа. Стога се назначени период може означити као *прва фаза привременог депоновања предмета*, која представља део примарног контекста (упор. Менш 2015, 184). Тај контекст (не)употребе проучаваног предмета означавам као *примарни археолошки контекст*.

Гусле од војничког шлема су предмет јединствене вредности и несумњиво спадају међу предмете који представљају симболички инвентар друштва. И пре свог уласка у Музеј, тај предмет је био искључен из процеса комодитизације, да би након што је доспео у Музеј био и формално-правним путем декомодитизован (упор. Koritof 2005, 283–287). Међутим, уколико се узме у обзир да гусле од војничког шлема нису биле излагане на сталним изложбеним поставкама Етнографског музеја, тешко да се може рећи да су оне од почетка своје музејске „каријере“ уживале статус музејског предмета јединствене вредности, који свакако заслужују.⁴⁶ Свој „прави“ музејски живот гусле из Бизерте започињу, практично, тек 1992. године, када су пресељене у музеј Српска кућа на Крфу, где су одмах постале део сталне музејске поставке. Период између 1927. године, када је проучавани предмет био поклоњен Етнографском музеју, и 1992. године, када је он пресељен у музеј Српска кућа на Крфу, представља *другу фазу привременог депоновања предмета*, која чини део музеолошког контекста (упор. Менш 2015, 184). Тај контекст (не)употребе проучаваног предмета означавам као *музејски археолошки контекст*.

Анализирањем структуре музејских фондова „намећу се различити критеријуми који указују на друштвене и економске прилике у држави, културну политику, а посебно на политику саме институције“ (в. Душковић 2016, 18 и даље). Разлози због којих гусле из Бизерте нису биле музејски излагане у тако дугом временском периоду јасни су, бар на први поглед, и без опсежније анализе. У периоду пуног развоја капиталистичке економије и „грађанизације“ Србије између два светска рата, који се више-мање преклапа са првом фазом назначеног музејско-археолошког контекста (1927–1939), гусле су као инструмент представљале (и представљају и данас) један од

⁴⁵ Овај податак сам пронашао на интернету. В. https://www.kupindo.com/Drustvene-nauke/13333261_Uvodjenje-u-filosofiju (28. 06. 2017.)

⁴⁶ То сам закључио на основу прегледања дела фото-документације Етнографског музеја, у којем се чувају фотографије сталних изложбених поставки.

симбола руралне културе, културе која је могла бити доживљавана као страна „духу грађанства“ (упор. Вучетић 2010). Претпостављам да проучавани предмет из тог разлога није нашао своје место на тадашњој сталној поставци Етнографског музеја.⁴⁷ У оквиру културне политике Музеја након Другог светског рата, пак, у периоду који се преклапа са другом фазом назначеног музејско-археолошког контекста (1946–1992), није се, претпостављам, давало превише простора предметима који су фигурирали као јасни означитељи националних идентитета народа који су улазили у састав СФР Југославије.⁴⁸ Гусле из Бизерте нашле су се, необичним сплетом околности, далеко од ратова који су обележили деведесете година 20. века, означивши дефинитиван крај некадашње заједничке државе.

Музеолошки контекст употребе предмета (од 1992. до данас)

*„Partout où j'ai voulu dormir,
Partout où j'ai voulu morir,
Partout où j'ai touché la terre,
Sur me route j'ai vu s'asseoir
Un malheureux vêtu de noir
Qui me ressemblait comme un frère.“⁴⁹*

Alfred de Musset

Гусле од војничког шлема биле су изложене на сталној музејској поставци у музеју Српска кућа на Крфу у периоду између 1992. и 2014. године. Оне су потом враћене „кући“, у Етнографски музеј, да би 2014. године

⁴⁷ Та изложба је била постављена 1919. године, одмах по завршетку Првог светског рата, и дочекала је Други светски рат (в. Бижић-Омчикус 2016, 166).

⁴⁸ После 1945. године, у Србији, као и на читавој територији тада нове социјалистичке државе, започињу процеси корените денационализације. Она се огледала у тежњи да се политички (национални) аспекти колективних идентитета потисну, тј. подреде владајућој идеологији. Културни (етнички, традиционални) аспекти колективних идентитета, међутим, нису били негирани; штавише, подржавани су у оној мери у којој је та врста подршке могла допринети идеји да се снага социјализма огледа у његовом интернационалном карактеру (веровало се да социјализам у економском, класном и идеолошком смислу изједначава и уједињује људе различитих културних и историјских наслеђа). У таквом друштвеном и политичком контексту, стална музејска поставка из 1946. године припремљена је „по систему колекцијског излагања музејског материјала са наглашеним намерама да се богатим збиркама Етнографског музеја прикаже традиционална култура Југославије“ (в. Бижић-Омчикус 2016, 166–167), а наредна стална поставка (1951) конципирана је према етничко-географским целинама (исто).

⁴⁹ *Svuda gdje htjedoh spavati, svuda gdje htjedoh umrijeti, svuda gdje takoh zemlju, na putu vidjeh kako sjeda neki nesretnik u crno obučen, koji mi je sličio kao brat.* Наведено у: Supek 1979, 222.

биле изложене на изложби „Где сви ћуте, оне говоре“.⁵⁰ Исте године биле су изложене и на изложби Музеја под називом „Велики рат и мали човек“.⁵¹ Стогодишњица евакуације српске војске и избеглица на Крф, која се обележавала 2016. године, послужила је као повод за реконструкцију Српске куће и реализацију нове сталне поставке у том музеју, која је отворена 18. априла те године. За ту прилику је у музеј Српска кућа послата реплика гусала од војничког шлема. Тај предмет је израдио Слободан Бендераћ, народни градитељ гусала,⁵² захваљујући помоћи француског историчара Жан Пјер Вернеа, директора Музеја Првог светског рата.⁵³ Реплику гусала од војничког шлема означавам као *гусле-двојник*.⁵⁴

Колега-кустос из Етнографског музеја Мирослав Митровић, дипл. правник и народни градитељ гусала Слободан Бендераћ, и кустос музеја Српска кућа на Крфу Љубомир Сарамандић били су тројица информаната које сам интервјуисао за потребе писања овог рада. Интересовало ме је како они виде гусле од војничког шлема и *гусле-двојника* и како схватају њихов међусобни однос.⁵⁵

У свом настојању да обухвати многострука значења гусала од војничког шлема, Митровић се ослања на три повезана, међусобно испреплетена интерпретативна оквира.⁵⁶ У првом интерпретативном оквиру, који чине идеје и представе које се везују за личност војника-инвалида из Бизерте, гусле од војничког шлема виђене су као „узвик тог борца“, као „крик који изражава огромну патњу“ и као „јаук који долази из другог времена“. Материјалност

⁵⁰ Изложба под називом „Где сви ћуте, оне говоре“, кустоса Етнографског музеја Мирослава Митровића, гостовала је у 2015. години у Зрењанину, у Руми и у Сремској Митровици. <http://www.galerijemuzeji.com/lat/izlozba/41/gde-svi-cute-one-govore>; http://www.rtv.rs/sr_lat/zivot/magazin/gusle-u-zavicajnom-muzeju_683824.html; <http://www.ozon.rs/vesti/2015/izlozba-gusala-gde-svi-cute-one-govore/> (29. 06. 2017.)

⁵¹ <http://www.galerijemuzeji.com/lat/izlozba/44/veliki-rat-i-mali-covek> (29. 06. 2017.)

⁵² Неки од примерака гусала које је Бендераћ израдио налазе се у збирци музичких инструмената Етнографског музеја (В. Бендераћ 2014). Иако ти предмети не испуњавају претходно наведене формалне услове и критеријуме за пријем предмета у Музеј, Мирослав Митровић, кустос-руководилац збирке музичких инструмената, сматра да „Бендераћ – као човек – испуњава све услове и критеријуме“, па су и његове гусле нашле свој пут до музејске збирке.

⁵³ Жан Пјер Верне је, одговарајући на молбу кустоса Мирослава Митровића, набавио француски војнички шлем који је готово идентичан шлему од ког су израђене оригиналне гусле из Бизерте. Слободан Бендераћ је од тог шлема потом израдио реплику гусала од војничког шлема.

⁵⁴ Термин *двојник*, својеврстан пандан термину *оригинална реплика* који користи Линда Дочерти, уводим зато што поред формално-семантичког конотира и персонални слој значења (упор. Docherty 2008). О односу између оригиналног предмета и реплике в. у: Weier-de Naap 2010.

⁵⁵ Са Љубомиром Сарамандићем сам контактирао путем електронске поште, док сам са Мирославом Митровићем и Слободаном Бендераћем обавио неколико интервјуа за које сам имао дозволу снимања.

⁵⁶ Раздвајање тих интерпретативних оквира треба схватити само условно, јер је оно учињено искључиво у аналитичке сврхе, ради прегледности сакупљене грађе и њене лакше интерпретације.

самог предмета је у извесном смислу потиснута, будући да је он схваћен као *опредмећени израз горуће емоције његовог творца*, при чему долази до својеврсног семантичког изједначавања самог материјалног артефакта и емоционалног набоја за који се претпоставља да је у њега „уграђен“. У другом интерпретативном оквиру, за предмет се везују значења која превазилазе индивидуалност његовог творца. Уже посматрано, та значења проистичу из идеје о српском народу као жртви Првог светског рата, али се она у ширем смислу везују и за све друге народе чији су припадници пострадали у Великом рату. Гусле из Бизерте схваћене су као „симбол“, као „нека врста сублимације“ и „срце свих невоља кроз које су ти људи прошли“, као „споменик“ и „колевка свих душа које су изгинуле, нестале или су незнано где сахрањене“. Како Митровић износи, „трагичне судбине свих изгинулих војника налазе се у том шлему, предмету који зато преноси невиђено велику поруку“. У трећем интерпретативном оквиру, гусле од војничког шлема везују се за националну епску гусларску традицију. Тај предмет „привлачи гусларе као магнет“, он је „огромна црна рупа у коју се слива читава национална епска и гусларска традиција“ – како Митровић истиче. Међутим, значај гусала од војничког шлема, према речима мог саговорника, превазилази оквире и границе националне епске традиције, јер тај предмет отеловљује болно амбивалентан карактер гусала – инструмента који у себи носи „поруку дубоке моралности“, а истовремено „својом песмом позива у борбу“. Другим речима, гусле од војничког шлема, према Митровићу, функционишу као гусле-симбол свих гусала, оне су *гусле са великим Г*.

За Слободана Бендераћа, пак, гусле из Бизерте представљају „сведочанство прошлог времена и огромних патњи кроз које је српски народ прошао у рату“. Он их такође види и као „израз настојања да се све недаће издрже“, те као „израз борбе, отпора и наде у победу“. За разлику од Митровића, који значај придаје искључиво шлему од кога је израђена кутлача гусала из Бизерте, Бендераћ верује да сваки део тог инструмента „нешто говори“. По његовом мишљењу, врат гусала није случајно израђен од тисовине; наиме, крст на коме је, према предању, разапет Исус Христос направљен је баш од тог дрвета. Фигура коња постављена је на врат инструмента зато што је коњ у Првом светском рату представљао „верног саборца српског војника“, док предњи део гусала није случајно израђен баш од лима; наиме, према уверењу овог народног градитеља гусала, ради се о лиму од потрошених конзерви хране, дакле – о материјалу који је био у директном контакту са војником-градитељем оригиналног предмета.⁵⁷ Бендераћ је уложио велики труд и напор како би прибавио све материјале (тисовина, лим од конзерви итд.) потребне за израђивање реплике гусала од војничког шлема.

⁵⁷ Бендераћева претпоставка да је предњи део гусала од војничког шлема израђен од лима од потрошених конзерви хране највероватније је тачна; наиме, метални „клишеи“ за текст буквара који је био намењен слепим војницима у Бизерти били су израђивани управо од тог материјала (в. Пејчић 2008, 109).

За разлику од Митровића и Бендераћа, који се у својим тумачењима ослањају превасходно на историјски, симболички, национални и емоционални значај проучаваног предмета, Љубомир Сарамандић сматра да се војник из Бизерте приликом израде гусала од војничког шлема руководи пре свега практичним разлозима. „Израда гусала од дрвета захтева време и концентрацију, ресурсе којима српски војници нису располагали у датим околностима“, истиче Сарамандић, те гусле од војничког шлема представљају „израз довитљивости и виталности српског војника“. Као и други предмети који су изложени у Српској кући на Крфу, оне „сведоче о вероватно најбољој особини српског народа, његовој виталности и способности опоравка у најтежим историјским околностима“.

Према виђењу двојице кустоса, Митровића и Сарамандића, оригинални предмет обдарен је моћном „ауром“ и неупоредиво је „снажнији“ од своје реплике. Слободан Бендераћ, међутим, тај предмет доживљава на сасвим друкчији начин. Приликом израде реплике гусала од војничког шлема, Слободан Бендераћ је покушао, како то сам каже, да „уђе у дух“ војника из Бизерте, настојећи да напиша живе дамаре тог човека. Једна од најтрагичнијих епизода из српске националне историје, која је персонификована у лику војника-инвалида из Бизерте, „уграђена“ је у *гусле-двојника* заједно са историјом Бендераћеве сопствене породице. У историји те породице, централно место припада Слободановом деди, Јакши Бендераћу, припаднику чувеног Гвозденог пука.⁵⁸ Животна прича Слободана Бендераћа, посвећеника гусала, надовезује се, тако, на причу о његовом деди-узору, као и на причу о непознатом војнику, градитељу гусала од војничког шлема. Из перспективе овог градитеља гусала, те две личности поседују јединствен, митски ореол, а *гусле-двојник* „проговарају“ на два истоветна и истовремено различита језика – језиком предмета чију реплику представљају и својим сопственим језиком. Приче о та два предмета се, на тај начин, повезују, преплићу и опонашају једна другу, нарастајући и стално се увећавајући својим међусобним спајањем.

„Драго ми је што су *моје гусле* сада на Крфу“, каже Слободан Бендераћ, који се у предмету који је начинио „огледа“ као у мозаичком стаклу. Но, то је већ *друга* прича.⁵⁹

⁵⁸ Име Јакше Бендераћа помиње се на 484. страници књиге *Топлички гвоздени пук „Књаз Михаило“*, аутора Мирка Добричанина (2012).

⁵⁹ Док теоријски модел *културне биографије ствари*, без превише залажења у појединости из живота људи, ставља снажан акценат на „живот“ ствари (предмета), теоријски модел *биографских објеката* говори о томе „како предмети причају приче о животима људи“ (в. Hoskins 1998). Музеолошка операционализација тог модела представљала би следећи логичан корак у изградњи једне хуманистичке музеологије, у којој „центар музејског интересовања и рада постаје човек, док су предмети које је створио првенствено носиоци информација са вишеструким значењима. Они су материјални сведоци свакодневног живота, као и свечаних и посебних догађаја, али уједно на сликовит начин говоре и о креативности, инвентивности, мудрости, идеалима и саживоту са окружењем“ (Менковић 2016).

Закључно разматрање

У овом раду сам покушао да кроз анализу „биографије“ једног музејског предмета – гусала од војничког шлема, начињених 1917. године у Бизерти, укажем на музеолошки потенцијал теоријског модела *културне биографије ствари*, као и на теоријска и методолошка ограничења која се јављају приликом његове употребе у оквиру регуларне музејске праксе у Етнографском музеју у Београду. Показује се, судећи према овде представљеном разматрању, да се прича о појединим музејским предметима може испричати чак и онда када о њима не постоје практично никакви подаци. На основу једне или две реченице, колико о истраживаном предмету стоји забележено у његовој музејској документацији, помоћу одговарајуће историографске грађе, као и *уз помоћ маште*, може – као из некаквог семена – да „проклија разграната биографија“ тог предмета, након чега он мора бити *виђен* на сасвим другачији начин.⁶⁰

Једини нужан предуслов креирања „биографије“ једног музејског предмета представља постојање некаквог *односа* између њега и особа које на овај или онај начин долазе (или су долазиле) у контакт са њим. Креирање значења музејских предмета представља отворен процес у којем – поред оригиналног власника предмета (једног или више њих), кустоса-руководалаца музејских збирки, као и других особа које долазе у контакт са проучаваним предметом (било да је реч о музејским или о ванмузејским актерима) – могу да учествују и посетиоци музејских изложби; другим речима, „биографију“ музејских предмета могуће је анализирати и кроз призму процеса њихове музеолошке презентације и рецепције, што је тема која захтева посебно разматрање.⁶¹

У раду се, кроз разматрање могућности операционализације модела *културне биографије ствари* у једној широј теоријској и музеолошкој перспективи, такође дошло и до закључка да је сам тај модел унеколико потребно модификовати, а да би се он могао примењивати у анализи етнографских музејских предмета који потичу из друге половине 19. и прве половине 20.

⁶⁰ Према предлогу Марине Симић, термин *вид* (*vision*) треба да означава „физичку“ способност виђења, док се термин *виђење* (*visuality*) односи на културну обраду те физичке способности (в. Симић 2010).

⁶¹ Гусле од војничког шлема су, захваљујући залагању аутора овог текста, музејски излагане и у 2017. години, на изложби шабачког Народног музеја „Све ће то народ позлатити“, посвећеној војним инвалидима и ратној сирочади. Планирао сам да присуствујем отварању те изложбе како бих кроз разговоре са посетиоцима шабачког Народног музеја сакупио један део грађе за писање наредног прилога о гуслама од војничког шлема. Међутим, услед неких непредвиђених околности, тај план нисам успео да реализујем, али следећу такву прилику свакако нећу пропустити. Гусле од војничког шлема могу се видети у прилогу који је Радиотелевизија Србије направила о изложби „Све ће то народ позлатити“, на: <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/8/kultura/2965667/sve-ce-to-narod-pozlatiti--posveceno-vojnim-invalidima-i-ratnoj-sirocadi.html> (11. 12. 2017.)

века. При томе, треба узети у обзир базичне културне категорије, попут простора, времена и идеје особе које су биле карактеристичне за српско традицијско друштво (уколико се бавимо анализом предмета који потичу из српске традицијске културе), као и основне законске одредбе путем којих су унутар њега били регулисани социјални, породични и својински односи. „Музеалијама у настанку“, односно објектима материјалне културе који улазе у Етнографски музеј и постају музеалије, потребно је методолошки приступити на нешто другачији начин него што је то пракса у Музеју, како би будућа истраживања „биографија“ музејских предмета могла да се заснивају на одговарајућој (квалитетној) етнографској грађи.

Значајно је још напоменути – и тиме ћу ово излагање привести крају – да музеолошка примена модела *културне биографије ствари* није ограничена само на анализу појединачних музејских предмета. Свака од збирки Етнографског музеја представља „комплексно и широко дискурзивно поље, терен на којем се сусрећу и преплићу разна етнолошка, антрополошка, културолошка, музеолошка, историјска или политичка схватања потекла из разних интерних (и екстерних, разуме се – М. З.) дискурса, понекад комплементарна, а понекад у колизији“ (Матић 2007, 29). *Културне биографије музејских збирки*, будући да кореспондирају са сваким од наречених (и других) схватања, представљају, по мом мишљењу, кључни сегмент тоталне историје Етнографског музеја, институције дугог трајања, која постоји читавих 115 година. Поред тога што указује на то какав је био живот Музеја у прошлости, тотална (структурна) историја те институције говори о друштвеним, политичким, економским и свим другим околностима у којима је тај живот протицао.⁶²

Да ли је историју Етнографског музеја могуће сагледати као тоталитет појава и процеса у оквиру свих подручја музејског живота, без редуковања на поједине његове аспекте, чиме се стварају методолошки предуслови за један синтетички резултат (упор. Митровић 1996, 170)? Да ли „биографије“ музејских предмета и музејских збирки могу да се испричају путем музејских експозиција, на визуелно и семантички упечатљив начин, како и приличи једној институцији дугог трајања? У ком ће се правцу даље одвијати трансформација домаће етнографске музеологије? На који начин ће будуће изложбене поставке Етнографског музеја одговорити на оваква и слична питања – остаје да се види.

⁶² О антрополошко-структуралистичком залеђу историјске „Школе Анала“ видети у: Milenković 2002.

Литература

- Аврамовић, Сима. 2014. „Српски грађански законик (1844) и правни транспланти – копија аустријског узора или више од тога?“, у: *Српски грађански законик – 170 година*, ур. Милена Полојац и др., 13–47. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
- Antoš, Zvezdana. 2014. „Skupljanje“ sadašnjosti u etnografskim muzejima. *Etnološka istraživanja* 18–19: 115–127.
- Appadurai, Arjun (ed.). 1986. *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. London: Cambridge University Press.
- Бижић-Омчикус, Весна. 2001–2002. Заштита покретних етнографских добара. *Гласник Етнографског музеја* 65–66: 239–257.
- Бижић-Омчикус, Весна. 2016. „Сталне изложбе Етнографског музеја од 1901. до 2001.“, у: *Ка новој сталној поставци Етнографског музеја*, ур. Милош Матић, стр. 163–173, Београд: Етнографски музеј у Београду.
- Бендераћ, Слободан. 2014. *Пламен код огњишта* - каталог изложбе. Београд: Етнографски музеј у Београду.
- Beier-de Naan, Rosmarie. 2010. You can always get what you want. History, the original, and the endless opportunities of the copy. Доступно на: http://network.icom.museum/fileadmin/user_upload/minisites/icmah/publications/Actes-Shanghai-complet2.pdf. (29. 06. 2017.)
- Васић, Павле. 1980. *Униформе српске војске 1808 / 1918*. Београд: Издавачки завод „Југославија“.
- Вучетић, Радина. 2010. *Београд између два светска рата*. Београд: Креативни центар.
- Велимировић, Данијела. 2016. „Границе светова: српско село на прелазу из 19. у 20. век.“, у: *Ка новој сталној поставци Етнографског музеја*, ур. Милош Матић, стр. 217–221, Београд: Етнографски музеј у Београду.
- Големовић, Димитрије. 2008. *Пјевање уз гусле*. Београд: Српски генеалогски центар.
- Гавриловић, Љиљана. 2007. *Култура у излогу: ка новој музеологији*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Гавриловић, Љиљана. 2009. *О политикама, идентитетима и друге музејске приче*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Гавриловић, Љиљана. 2006. „У потрази за идеалним описом музејског предмета“, у: *Етнолошка музејска документација у Србији на почетку трећег миленијума – стање и перспективе*, ур. Д. Рајић, 1–6, Чачак: Народни музеј Чачак.
- Гавриловић Љ. 2005. „Етнографска музеологија“ и/или примењена антропологија. Народни музеј Крушевац, *Крушевачки зборник* 11: 29–41.
- Gavrilović, Ljiljana i Marko Stojanović (ur.). 2008. *Muzeji u Srbiji: započeto putovanje*. Beograd: Muzejsko društvo Srbije.

- Gavrilović, Ljiljana. 2009. Muzeologija i antropologija: ukrštanje puteva. *Antropologija* 9: 27–39.
- Gavrilović, Ljiljana. 2006. Muzeologija u vakuumu. *Etnoantropološki problemi* 1 (1): 45–58.
- Gojković, Andrijana. 1994. *Muzički instrumenti, mitovi i legende, simbolika i funkcija*. Beograd: Cicero.
- Gojković, Andrijana. 1989. *Narodni muzički instrumenti*. Beograd: Vuk Karadžić.
- Gosden, Chris & Yvonne Marshall. 1999. The Cultural Biography of Objects. *World Archeology* 31 (2): 169–178.
- Добричанин, Мирко. 2012. *Топлички гвоздени пук „Књаз Михаило“*. Београд: Интерпрес.
- Душковић, Весна. 2016. *Ковчежић Етнографског музеја у Београду 1901–2016*. Београд: Етнографски музеј у Београду.
- De L’Estoile, Benoit. 2003. From the Colonial Exhibition to the Museum of Man. An alternative genealogy of French anthropology. *Social Anthropology* 11 (03): 341 – 361.
- Docherty, Linda. 2008. Original Copies. Gilbert Stuart’s Companion Portraits of Thomas Jefferson and James Madison. *American Art* 22 (2): 85–97.
- Ђурић, Ђорђе. 2014. *Србија у Првом светском рату. Илустрована хронологија*. Нови Сад: Прометеј.
- Erlich, Vera Stein. 1964. *Porodica u transformaciji. Studija u tri stotine jugoslavenskih sela*. Zagreb: Naprijed.
- Erdei, Ildiko. 2008. *Antropologija potrošnje. Teorije i koncepti na kraju XX veka*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Зарић, Милош. 2016. Од Копитофа на дар. Другачији поглед на културну биографију ствари. *Гласник Етнографског музеја* 80: 111–135.
- Ivanović, Zorica. 2003. „Antropologija žene i pitanje rodних odnosa u izmenjenom diskursu antropologije“, u: *Antropologija žene*, ur. Žarana Papić i Lidija Sklevicky, 380–435. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Јовановић, Мила. 2005. „Породица у доба доношења Грађанског законика за Кнежевину Србију (неке сличности са старом римском породицом)“, у: *Србија 1804–2004. Друштво, економија, држава, право, политика, култура, религија*, ур. Слободанка Стојичић, 333–377. Ниш: Правни факултет, Центар за публикације.
- Јевремовић, Неда и Зоран Цветковић. 1996. *Музејски информациони систем Србије*. Београд: Народни музеј Београд.
- Јаковљевић-Šević, Тјана. 2014. Redefinisanje etnografske muzeologije: odgovor na izazove savremenosti. Primeri muzejske prakse u Srbiji. *Etnološka istraživanja* 18–19: 147–161.
- Јовановић-Gudurić, Ivana i Тјана Јаковљевић-Шевић (ur.). 2011. *Savremena etnografska muzeologija i prezentacija (novih) identiteta*. Novi Sad: Muzej grada Novog Sada.
- Ковачевић, Иван. 2011. Музеји и модернизација: дрес, трактор и пластична лутка. *Етноантрополошки проблеми* 6 (2): 365–380.

- Ковачевић, Иван. 2006. Индивидуална антропологија или антрополог као лични гуслар. *Етноантрополошки проблеми н.с.* 1 (1): 17–34.
- Kovačević, Ivan. 2014. Jugoslovensko kulturno nasleđe – od jugoslovenske ideje do jugonostalgije, u: *Traženje značenja – eseji iz antropologije i folkloristike*, ur. Ivan Kovačević i Dragana Antonijević, 147–159. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Kovačević, Ivan. Dragana Antonijević i Žarko Trebješanin. 2013. Metodološki okvir proučavanja nostalgije i životnih priča. *Etnoantropološki problemi* 8 (4): 945–963.
- Kopitof, Igor. 2005. Kulturna biografija stvari: komoditizacija kao proces. *Treći program* 125–126: 274–300.
- Lutovac, Milisav. 1962. Prigradska poljoprivreda Beograda. Zbornik radova Geografskog instituta 18: 155–172.
- Митровић, Андреј. 1996. *Пропитивање Клио. Огледи о теоријском у историографији*. Београд: Медија центар Одбрана.
- Матић, Милош. 2007. Прелузија за истраживање музеолошког контекста – збирка покућства у Етнографском музеју у Београду, у: *Редефинисање етнографског музејског предмета* 2, ур. Емила Петровић и Сузана Антић, 23–31. Неготин: Музеј Крајине.
- Матић, Милош. 2011а. „(Не)егзотични идентитети“, у: *Савремена етнографска музеологија и презентација (нових) идентитета*, ур. Ивана Јовановић-Гудурић и Тијана Јаковљевић Шевић, 37–55. Нови Сад: Музеј града Новог Сада.
- Матић, Милош. 2011б. Концептуализација културе у херитолошкој парадигми. Музејско надмудривање с материјалним. *Антропологија* 11 (1): 117–142.
- Матић, Милош. 2008. Употреба музеализованих знања као агенса друштвене промене и развоја, *Музеји* 1: 7–20.
- Матић, Милош. 2009. *Размена добара у сељачком друштву Србије*. Београд: Етнографски музеј у Београду.
- Матић, Милош. 2016. „Како у будућност етнографских музеја“, у: *Музејска етнографија и савремена култура. Књига апстраката*, прир. Ивана Јовановић-Гудурић, 8, Београд: Музејско друштво Србије.
- Митровић, Мирослав. 2014. *Где сви ћуте оне говоре*. Гусле етнографског музеја у Београду - каталог изложбе. Београд: Етнографски музеј у Београду.
- Менш, Питер ван. 2015. *Ка методологији музеологије*. Београд: Музеј науке и технике.
- Менковић, Мирјана. 2016. „Традиција за будућност. 115 година Етнографског музеја у Београду“, у: *Ковчежић Етнографског музеја у Београду 1901–2016*, Весна Душковић, 5–6, Београд: Етнографски музеј у Београду.
- Mendras, Henri. 1986. *Seljačka društva. Elementi za jednu teoriju seljaštva*. Zagreb: Globus

- Mayer, Carol E. 2005. Gladsome moments: From the museum to the academy... and back, *Museum Management and Curatorship* 20: 171–181.
- Milenković, Pavle. 2002. Strukturalističko zaleđe “škole Anala”. *Godišnjak za društvenu istoriju* 9 (1–3): 209–238.
- Miller, Daniel. 1992. „Things ain’t what they used to be“, in: *Interpreting Objects and Collections*, ed. Susan M. Pearce, 13–19. London / New York: Routledge.
- Maroević, Ivo. 1993. *Uvod u muzeologiju*. Zagreb: Zavod za informacijske studije.
- Maroević, Ivo. 2000. Museology as a field of knowledge. *ICOM* 8: 5–7.
- Nikolić Đerić, Tamara. 2011. Važnost sekundarne dokumentacije u etnografskim muzejima, *Етолошка истраживања* 16: 79–90.
- Павковић, Никола и Јоана Павковић. 1967. Појмови „архаичан“ и „примитиван“ у Етнологији. *Гласник Етнографског музеја* 30: 165–169.
- Павковић, Никола Федор. 2014. *Студије и огледи из правне етнологије*. Београд: Српски генеалогски центар.
- Пантелић, Никола. 1967. Начин и организација теренских истраживања Етнографског музеја у Београду. *Гласник Етнографског музеја* 30: 149–154.
- Пејчић, Предраг. 2008. *Српска војска у Бизерти (1916–1918)*. Београд: Библиотека Јазон.
- Pearce, Susan M. 1992. *Interpreting Objects and Collections*. London and New York: Routledge.
- Рашић, Милош. 2016. Да ли су антрополозима потребни музеји? Антрополошка анализа улоге етнолога-антрополога у музејима. *Гласник Етнографског музеја* 80: 89–110.
- Radulović, Ema (ur.). 2006. *O redefinisaniu pojma etnografskog muzejskog predmeta*. Kruševac: Narodni muzej Kruševac.
- Radenković, Ljubinko. 1996. *Simbolika sveta u narodnoj magiji Južnih Slovena*. Niš: Prosveta.
- Riggins, Stephen H. (ed.) 1994. *The Socialness of Things: Essays on the Socio-Semiotics of Objects*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Симић, Марина. 2010. Вид и виђење: режими знања и апропријација других у етнографским музејима и етнографском филму. *Гласник Етнографског института САНУ* LVIII (1): 85–99.
- Simić, Marina. 2008. Izlaganje narodnosti kao tradicionalne kulture u Etnografskom muzeju u Beogradu: istraživanje muzejske modernističke prakse, u: *Muzeji u Srbiji: započeto putovanje*, ur. Ljiljana Gavrilović i Marko Stojanović, 47–69. Beograd: Muzejsko društvo Srbije.
- Стојановић, Марко. 2015. Етнографска музеологија: Од етнографије до антропологије – музеализација предмета од нових материјала. *Антропологија* 15 (1): 157–173.
- Савић, Јелена. 2014. *Преци потомцима. Поклони и откупи Етнографског музеја 1999 – 2013*. Београд: Етнографски музеј у Београду.
- Supek, Rudi. 1979. *Mašta*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

- Smith, Charles S. 1989. "Museums, Artefacts, and Meanings", in: *The New Museology*, ed. Peter Vergo, 6–21. London: Reaktion.
- Stojaković, Velibor. 1989. Funkcionalna i socijalna odrednica individualne imovine žena u odnosu na formalni karakter zadružne svojine. *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu* 43 / 44: 39–60.
- Halpern, Džoel Martin. 2006. *Srpsko selo. Društvene i kulturne promene u seoskoj zajednici (1952–1987)*. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Hoskins, Janet. 1998. *Biographical Objects: How Objects Tell Stories about People's Lives*. London: Rotledge.
- Цветаноска, Виолета. 2014. Културна биографија мијачке ношње. *Гласник Етнографског музеја* 78 (78): 57–87.
- Cruikshank, Julie. 1992. Oral Tradition and Material Culture: Multiplying Meanings of 'Words' and 'Things'. *Anthropology Today* 8 (3): 5–9.
- Чоловић, Иван. 2008. *Балкан – терор културе. Огледи о политичкој антропологији 2*. Београд: Библиотека XX век.

Miloš Zarić

THE STORY OF GUSLE MADE OF A MILITARY HELMET*

Summary

The author considers the possibility of a museological application of the theoretical model of the cultural biography of things in use since the mid 1980s in many projects researching the material culture. The analysis of the 'biography' of a museum object: a military helmet turned into gusle in Bizerta in 1917 indicates the museological potential of this theoretical model and theoretical and methodological limitations occurring when it is applied in the regular museum practice in the Ethnographic Museum in Belgrade.

Key words: theoretical model of the cultural biography of things, Ethnographic Museum in Belgrade, ethnographic museum objects, ethnographic museology, gusle made of a military helmet, gusle-double, army invalid in Bizerta